

Litteratur

Under denna rubrik anmäls ordböcker, terminologier och handböcker inom språkvårdens område. Vi ser gärna att läsarna kommer med tips om böcker som borde uppmärksammas.

Språkene i Norden

Språkene i Norden, utgiven av Nordiska språksekretariatet, är den första samlade översikten över alla språken i Norden: danska, norska, svenska, finlandssvenska, finska, samiska, isländska, färöiska och grönländska. Den är skriven för den språkintresserade allmänheten i Norden och är också tänkt som läromedel i grannspråksundervisningen vid universitet och högskolor.

Med *Språkene i Norden* fylls äntligen en lucka i litteraturen över språken i det nordiska språkområdet. Elias Wesséns *De nordiska språken*, vars senaste upplaga kom 1967, har på länge inte täckt de behov som har funnits. För det första är den boken avsedd som en inledning till det språkvetenskapliga studiet av de genetiskt sett besläktade nordiska språken och behandlar följaktligen endast danska, svenska, norska, isländska och färöiska. För det andra lägger den mycket stark tonvikt på språkens gemensamma ursprung och äldre tids språkhistoria. 1900-talets språkliga utveckling berörs endast med några få ord, dagens språksituation inte alls. För den språkintresserade allmänheten har den alltid varit för speciell och för svår, och det har den dessvärre blivit i universitetsundervisningen också under det senaste decenniet. Efterfrågan på en ny bok om språken i Norden har varit mycket stor, och det är därför glädjande att den som nu har kommit både till innehåll och utförande ser ut att motsvara önskemålen.

Språkene i Norden är helt och hållet en produkt av Nordiska språksekretariatet och därtill nummer ett i sekretariatets skriftserie. (Den skall inte förväxlas med språksekretariatets och språknämndernas årsskrift *Språk i Norden*.) Författarna är välkända språkvetenskapsmän i sina hemländer och de är — med ett undantag — medlemmar i

Nordiska språksekretariatets styrelse. Boken är tänkt att kunna läsas över hela Norden och de olika kapitlen är därför skrivna på ettdera av vad som med en omdiskuterad men rätt användbar term kallas de centralnordiska språken: danska, norska och svenska. Varje språk har fått ett utrymme på 10—20 sidor.

Boken inleds med en översikt över de olika språkfamiljerna i Norden, eskimåiska, uraliska (samiska och finska) och indoeuropeiska (de egentliga nordiska språken), och deras karakteristika. Här skisseras också kortfattat de nordiska språkens gemensamma föregångare urnordiskan fram till uppdelningen i danska, norska, svenska, isländska och färöiska. Den avslutas med en redogörelse för språksamarbetet i Norden — en avslutning som inte bara motiveras av att det är de nordiska språknämndernas samsarbetsorgan Nordiska språksekretariatet som ger ut boken. Till boken hör också en ordlista över språkvetenskapliga facktermer som används samt en litteraturförteckning med viktigare arbeten över varje språk.

De enskilda kapitlen visar också vart och ett för sig en motsvarande spännvidd. Här ges olika slag av geografiska och demografiska uppgifter av betydelse för ett språks utbredning och ställning; vidare behandlas varje språks utveckling i fråga om uttal, grammatik, stavning och ordförråd och dess karakteristiska drag i dag, riksspråk och dialekter, språkvårdande och språkpolitiska åtgärder och annat av betydelse för att varje språk ser ut som det gör. Inte minst berörs de olika språkens inbördes förhållanden i fråga om påverkan, gemensam utveckling och särutveckling.

Danskan behandlas av Allan Karker. Hans framställning följer det mönster som beskrivits och så gör också Bertil Moldes

kapitel om *svenskan*. I båda dessa uppsatser ges rätt stort utrymme just åt språkens utveckling, med rikhaltig exemplifiering av ordförrådets tillväxt genom lån under olika epoker.

Avsnittet om *norskan* av *Eyvind Fjeld Halvorsen* uppehåller sig naturligt nog mycket vid uppkomsten och utvecklingen av bokmål och nynorska, och det redogör kort men informativt för den i och för sig oerhört invecklade norska språkpolitikens historia fram till våra dagar samt för dagens språksituation.

Finlandssvenskan ägnas ett eget avsnitt författat av *Mikael Reuter*, som behandlar denna variant av svenska till stor del ur kontrastiv synpunkt i förhållande till rikssvenskan. Han tar bl.a. upp sådana drag som försvunnit i rikssvenskan men blivit kvar i svenskan på andra sidan Östersjön, och naturligtvis belyses inflytandet från finskan, både tidigare och i dag. Av direkt nytta för en nordisk publik är också en redogörelse för tvåspråkiga ortnamn och det lämpliga bruket av deras svenska respektive finska form.

Det språk som bäst stått emot tendenser till upplösning och utjämning och påverkan utifrån är *isländskan*. Inte heller förekommer något som kan kallas dialektsplittring. *Baldur Jónsson* betonar den unika kontinuiteten hos isländskan men visar också att det vid sidan av tradition och purism finns en betydande inlåning från danska, norska, svenska och engelska, framför allt inom den vardagsspråkliga sfären. Författaren redogör också för det isländska namnskicket, vars rätta hanterande alltför få nordbor känner till.

Isländskans närmaste släkting, *färoiskan*, behandlas av *Jóhan Hendrik W. Poulsen*. Han redogör bl.a. för språkets utveckling från ett folkligt talspråk till Färoarnas officiella språk, för den danska påverkan och för strävandena att på olika nivåer utveckla språket med hjälp av inhemska medel.

Avsnittet om *finska*, av *Esko Koivusalo*, är upplagt med hänsyn till att kunskaperna i och om finska språket bland övriga nordbor kan betraktas som i stort sett obefintliga. Här presenteras, förutom redogörelser för finskans ursprung och släktskapsförhållan-

den och utveckling till ett fullödigt samhälls- och litteraturspråk, också exempel på olika inslag i finskans ordförråd, finskans möjligheter att bilda ord samt språkets fonetiska, syntaktiska och morfologiska struktur med en översikt över det för finskan speciella kasussystemet. Framställningen är klar och instruktiv, och den visar också obönhörligt på de stora strukturella skillnaderna mellan finskan och de nordiska språken.

Samiskan, i alla sina dialektala varianter, har genom århundradena ömsevis undertryckts, ömsevis nonchalerats av myndigheterna i de länder där den har sin utbredning. Under de senaste årtiondena har samiskan emellertid fått ett visst uppsving som innebär både att dess status har börjat stärkas och att det arbetas på att göra språket funktionsdugligt för ett modernt samhällsliv — något som samiskan med sitt smidiga ordbildningssystem förefaller att ha goda förutsättningar för. *Ole Henrik Magga* skriver om språket som sådant, terminologiarbete och språkpolitik.

Språksituationen på *Grönland* påminner i vissa avseenden om den samiska (och i någon mån även om den färöiska). Också här handlar det om att utveckla ett talat folkspråk till ett heltäckande språk, och samtidigt handlar det om att skapa identitet och självkänsla hos en etnisk grupp. *Robert Petersen* skriver om grönländskans struktur, om språkets ställning i förhållande till danskan och om arbetet med att göra grönländskan till ett tal- och skriftspråk som kan stå på egna ben i en landsdel som för ett par år sedan fick sin lag om självstyre.

Språken i *Språkene i Norden* behandlas, som framgått, delvis efter samma schema, delvis med tyngdpunkt på de för varje språk speciella förhållandena. Likheten i behandlingen gör det möjligt att jämföra de olika språken, medan särbehandlingen gör att man ser vad som är unikt och viktigt för varje språk. Med återkommande revideringar av sifferuppgifter och andra föränderliga fakta borde *Språkene i Norden* bli ett standardverk i decennier framöver — också därför att den förenar en gedigen vetenskaplig halt med ett i bästa mening populärt framställningssätt.

En ny fjärde upplaga av förteckningen Svenska ortnamn i Finland utkommer efter årsskiftet. Den föregående upplagan från 1963 har redan varit slutsåld i flera år, och den har också på många punkter hunnit bli inaktuell beroende på kommunreformer och ny namngivning i tätorter. Den nya förteckningen utges av Forskningscentralen för de inhemska språken och har redigerats vid dess svenska byrå.

Fjärde upplagan är i princip en rättad och kompletterad version av föregångaren från 1963. Den bygger framför allt på tilläggsuppgifter som har införskaffats från olika statliga och kommunala myndigheter. Principerna för redigeringen är i huvudsak oförändrade; på vissa punkter har de preciserats och tillämpats konsekventare än förut.

Som svenska namn räknas nu alla namn som i svenskt språkbruk används i antingen ursprungligt svensk eller försvenskad form, som *Alglo*, *Bamböle*, *Träskända* och *Emsalö*, *Maxmo*, *Åvensör*, eller som svenska motsvarigheter till finska namn, t.ex. *Ilmola* för fi. *Ilmajoki*. Där emot har rent finska namn som *Kirjala* i Pargas och *Pitkäpää* i Pernå utelämnats.

Sin bedömning av i vilken utsträckning namn faktiskt är levande har redaktionen bl.a. kunnat grunda på resultaten av några enkäter från 1981 om brukligheten av svenska namn på finska orter. I fjärde upplagan markeras speciellt de parallellnamn på enspråkiga städer och kommuner som enligt statsrådets beslut (senast 1052/1982) bör brukas i officiell text.

I motsats till föregångaren har förteckningen begränsats till att omfatta enbart namn inom det nutida Finland. Många namn i det 1944 avträdde området, såsom *Viborg*, *Björkö*, *Ladoga*, *Hogland*, är fortfarande levande namn i svenskan, och de har därmed sin rätta plats i förteckningar över svenska namn på orter i utlandet.

I valet mellan konkurrerande skrivformer följer redaktionen såsom tidigare den i Norden allmänt omfattade huvudprincipen att ortnamn normalt skall stavas enligt gällande stavningsregler. Undantag har bara gjorts för enstaka avvikande former som representerar en fast skrivtradition (*Qvidja*)

eller har införts av statlig eller kommunal myndighet (*Solf*). När det gäller uttal godtas i enlighet med språknämndens rekommendation från 1982 det kortstaviga uttalet i namn som *Mosabacka*, *Oravais*. Uttalsuppgifterna i förteckningen har därmed kunnat göras betydligt fullständigare än tidigare.

Kurt Zilliacus

Nordisk skolterminologi

De senaste årtiondenas omfattande förändringar inom skolområdet i Norden har fört med sig en mängd nya begrepp och termer. Då samtidigt det nordiska samarbetet också på detta område har blivit allt livligare, har det länge funnits ett behov av en ordlista som tar upp skoltermer från de olika nordiska länderna och redogör för deras motsvarigheter i de andra länderna. En sådan ordlista har nu getts ut av Sekretariatet för nordiskt kulturellt samarbete.

Ordlistan omfattar drygt 1500 termer på svenska, danska, finska, isländska, norska och engelska. I många fall anges också särskilda finlandssvenska och sverigefinska termer när dessa på grund av olikheter i skolsystemen skiljer sig från de rikssvenska och "riksfinska". Som exempel kan nämnas det svenska *rektorsområde* som i Finland motsvaras av *skoldistrikt*, på finska *koulupiiri*, medan det på finska i Sverige kallas *rehtorinalue*, och vidare det olycksalliga fallet med vår *mellanstadieutbildning* (*keskiasteen koulutus*) som i Sverige heter *gymnasial utbildning* (*lukiotason koulutus*, *luokiokoulutus*). De finländska termerna är över huvud väl företrädda — kanske delvis en följd av att de personer som har haft hand om ordlistan på kultursekretariatet i Köpenhamn företrädesvis har varit finländare.

Med tanke på att skolsystemen i de olika länderna skiljer sig så mycket från varandra är det naturligtvis omöjligt att ge direkta översättningar av de förekommande termerna på alla språken i fråga. I många fall har man fått ty sig till förklaringar eller ungefärliga motsvarigheter, som när det danska

ungdomsskole återges med "kommunal, frivillig deltidsskola för 14 — 18-åringar" i motsats till det *ungdomsskola* som är en sammanfattande benämning på grundskolan och gymnasieskolan. I detta fall återfinns det danska *ungdomsskole* alltså som ett eget uppslagsord (normalt är det de svenska orden som är uppslagsord), medan det i andra fall händer att två olika begrepp felaktigt har förts upp under samma uppslagsord bara för att *termerna* motsvarar varandra. Under *folkskola* (preciserat som "tidigare skolform, ersatt av grundskolan") finner man sålunda *D folkeskole*, med en tillagd definition som gäller den *danska* folkeskolen, som närmast motsvarar vår grundskola utbyggd med en förskoleklass och ett tionde skolkår.

I princip uppstår ordlistan bara sådana begrepp som är aktuella i dagens skola. Sålunda saknas t.ex. ordet *överlärare*, eftersom sådana i dag varken finns i Sverige eller i Finland. *Studentexamen* och *ordningsbetyg* betecknas som finlandssvenska termer, vilket är lätt diskutabelt — även om företeelserna inte förekommer i dagens svenska skola så är ju inte begreppen och orden utdöda i Sverige, utan kan mycket väl förekomma i den skolpolitiska debatten. Vissa centrala termer i det gamla skolsystemet är i varje fall med, som t.ex. *folkskola* och *realskola/mellanskola*. I sådana fall förses orden med tillägg som "äldre skolform", "äldre begrepp" o.dyl. Även en term som *ordblindhet* betecknas som "äldre begrepp", trots att det ju snarare är termen än begreppet som har bytts ut. Ordet *aga* står dock okommenterat, utan tillägget "förekommer ej längre i Sverige"...

Den egentliga ordlistan (uppslagsdel + register för de andra språken än svenska) följs av en bilagedel med översikter över bl.a. utbildningsadministration, skol- och dagvårdssystem, skolämnen och vitsordskalor samt lärarbenämningar i de olika nordiska länderna.

MR

Nordisk skolterminologi.

Nordisk Ministerråd, København 1983.

320 s. Cirkapris 115 mk (säljs bl.a. av Statens tryckericentral).

Finlandssvenska ord och uttryck

Den tredje reviderade och utvidgade upplagan av Harry Stenmarks *Finlandssvenska ord och uttryck* har hösten 1983 kommit av trycket. Den nya upplagan förtecknar 4 200 ord och listan har sålunda fått väsentliga tillskott sedan den första stencilerade versionen kom 1975 och den första tryckta 1977.

Till sin uppläggning följer ordlistan de tidigare upplagorna, trots det stora tillskottet av material. Det innebär även att de rent lexikografiska svagheterna kvarstår: ett brokigt och delvis av tillfälligheter präglad urval av ord och uttryck med bristfälliga uppgifter om användning och bruklighet.

Förutom finlandismer i klassisk mening utgör uppslagsorden ett blandat sällskap av officiella benämningar, finländska och rent finska förkortningar och inofficiella benämningar, vardagliga eller dialektala uttryck och ordformer, översättningsgrodor, tillfälliga ordlekar, överförda betydelser och t.o.m. tryckfel.

Den största bristen i Stenmarks ordförteckning är att bruklighetsuppgifter så ofta saknas. Är det faktiskt meningen att läsarna skall tro att *fyllig* är ett normalord för berusad eller att *förbudslagstiden* hos oss på fullt allvar kallas *sprittiden*? Fullt så egendomligt är väl ändå inte vårt språkbruk. Ytterligare exempel: om *smörgarin* borde ha angetts att det var en skämtsam och tillfällig arbetsbenämning på smör med inblandad växtolja, om *vakans* borde ha noterats att den allmänna betydelsen i fisv. liksom i rsv. är 'ledig befattning'; medan betydelsen 'befattning, plats' undviks av vanare skribenter såsom en fennicism. Även i flera andra avseenden lämnar konsekvens och akribi en hel del övrigt att önska.

Stenmarks stora material kan säkert vara värdefullt för läsare som är väl bevandrade i finlandssvenska, men ojämnheten begränsar tyvärr ordlistans tillförlitlighet.

Helena Solstrand

Finlandssvenska ord och uttryck sammanställda av Harry Stenmark.

Tredje reviderade och utvidgade upplagan. Proprius förlag.

Stockholm 1983. 190 s. Cirkapris 58 mk.

Ordbok för båtfolk

Det finns sedan tidigare ett antal nautiska lexikon där tyngdpunkten i ordförrådet ligger på termer som främst hörde till den gamla segelsjöfartens begreppsvärld. Hanns-Peter Blocks *Ordbok för båtfolk* riktar sig snarare till dagens fritidsbåtsägare, och fyller därigenom den lucka som hittills funnits.

Ordboken är lättfattlig men samtidigt utförlig, med tydliga förklaringar och instruktiva teckningar. Ett klart positivt drag är också att den erkänner den nutida betydelsen och användningen av orden *sjömil* och *kölsvin* och inte som många båtsnobbar envist håller fast vid att en sjömil "egentligen" är 7 420 m och att kölsvinet bara kan vara ett slags stock ovanpå och parallellt med bottenstockarna. Steget ut till att ha *sjömil* som huvudterm (vilket bl.a. rekommenderas av Språkvårdsgruppen i Sverige och Standardiseringsförbundet i Finland) har redaktören dock inte tagit — det är fortfarande det krångliga och ologiska *dis-*

tansminut som används t.ex. vid definitionen på *knop*. Likaså hänvisar ordboken från de allt vanligare svenska orden *brädsegling* och *segelbräda* till det engelska *windsurfing* som "torde vara ett allmännare begrepp". Lätt irriterande är också att *vajer* genomgående skrivs på engelskt sätt, *wire*, vilket emellertid är ganska vanligt i svensk båt litteratur.

Ordbok för båtfolk är alldeles tydligt i första hand en ordbok för seglare. Varje detalj i segelbåtarnas riggar och segel beskrivs ingående, medan centrala motorbåtsbegrepp som *värmeväxlare*, *hydraulisk koppling*, *flexibel fläns*, *tättningsbox* och *stävslager* saknas. Genom de många termer som är gemensamma för motorbåtar och segelbåtar försvarar den i varje fall sin plats också på motorbåtens bokhylla.

MR

Hanns-Peter Block, *Ordbok för båtfolk*.
Rabén & Sjögren 1983. 174 s.
Cirkapris 107 mk.